

DİPNOTLAR

I. Ayntâb'daki Ermenilerin Sosyal Statüleri ve Vakıflar (XIX. Yüzyıl Sonları ve XX. Yüzyıl Başları)

Yrd. Doç. Dr. Celâl PEKDOĞAN

- 1 Kentin adı, Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde 'Ayntâb', cumhuriyet dönemi arşiv belgelerinde, 'Ayıntâb', 'Ayntâb', 8 Şubat 1921'de 'Gazi' unvanının verilmesinden itibaren de 'Gaziyıntâb', 'Gaziyıntâp' ve 'Gazi Ayntâb' ve 'Gaziantep' adlarını almıştır.
- 2 Sarafian, Kevork A., A Brief History of Aintab, U.S.A. 1957, s.8.
- 3 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir Defteri (BOA, TD), nr. 186, s.7-84 (943/1536 yılında Ayntâb şehri ve nahiyelerinin nüfusunu ihtiva etmektedir). Ayntâb'teki 18.126 nüfusun 236'sı Ermenidir ki, bunlardan, 4'ü Ergani, 3'ü Mardin, 2'si Maraş, 2'si Harput, 2'si Zeytun, 1'i Çermik, 1'i Erzincan, 1'i Urfâ'dan gelip buraya yerleşmişlerdir. Ayrıca bkz., Halaçoğlu, Yusuf, Ermeni Terörü ve Gerçekler, Ankara 2001, s.7.
- 4 BOA, TD, 373, s.8-45; Nejat Göyünç, "XVI. Yüzyılda Güney-Doğu Anadolu'nun Ekonomik Durumu (Kanunî Süleyman ve II. Selim devirleri)", Türkiye İktisat Tarihi Semineri- Metinler/ Tartışmalar (8-10 Haziran 1973), Ankara 1975, s.78. Şehirdeki 14,545 nüfusun 395'i Ermenidir.
- 5 Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1313 Hicrî senesi (1895) Def'a 23, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1311, s.187; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1314 Hicrî senesi (1896) Def'a 24, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1312, s.190; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1315 Hicrî senesi (1897) Def'a 25, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1313, s.194; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1316 Hicrî senesi (1898) Def'a 26, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1314, s.202; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1318 Hicrî senesi (1900) Def'a 28, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1316, s.222; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1320 Hicrî senesi (1902) Def'a 31, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1318, s.235; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1321 Hicrî senesi (1903) Def'a 31, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1319, s.243; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1322 Hicrî senesi (1904) Def'a 32, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1320, s.248; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1323 Hicrî senesi (1905) Def'a 33, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1321, s.263; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1324 Hicrî senesi (1906) Def'a 34, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1322, s.250; Salnâme-i Vilâyet-i Haleb, Haleb 1326 Hicrî senesi (1908) Def'a 35, Halep, Matbaa-i Vilâyet 1324, s.243; Vital Cuinet, La Turquie D'Asie Géographie Administrative, II, Paris 1892, s.114, 188-189.

- 6 Krikorian K., Mesrob, Armenians in the Service of The Ottoman Empire 1860-1908, London 1977, s.82.
- 7 McCarty, Justin, Muslims and Minorities The Population of Ottoman Anatolia and the End of the Empire, New York University Press, New York 1983, s.54-57.
- 8 Ternon, Yves, Les Arméniens-Histoire D'un Génocide (Éditions du Seuil, Paris 1977), Türkçe'si: Emirhan Oğuz, Ermeni Tabusu, İstanbul 1993, s.298.
- 9 Ternon, Les Arméniens, s.299.
- 10 Ternon, Les Arméniens, s.316.
- 11 Sarafian, Aintab, s.9-11.
- 12 Sarafian, Aintab, s.9-11.
- 13 Sıvazlian, Verjiné, The Armenian Genocide in The Memoirs and Turkish-Language Songs of the Eye-Witness Survivors, Translated from the Armenian by Tigran Tsulikian, Yerevan 1999, s.30-40.
- 14 Shaw, Stanford J., "Ottoman Population Movements The Last Years of The Empire, 1885-1914 : Some Preliminary Remarks", Osmanlı Araştırmaları-The Journal of Ottoman Studies, C. 1., İstanbul 1980, s.191-205.
- 15 Richard Pococke, A Description of the East and other Countries Vol. II, London 1745, s.154'ten nakleden S.Hülya Canbakal, Ayntâb at the end of Seventeenth Century: A Study of Notables and Urban Politics (Doctor of Philosophy) Harvard University 1999, s.42-43
- 16 Hasırcı zâde Mustafa Fehim b. Ahmed, Risâle fi Tarîf-i Kaza-yı Ayntâb 16 Mayıs [12]97/1 Receb [12]98/1880-1881, Konya Yazma Eserler Kütüphanesi, 3472, numero: 13, s.8.
- * Ermeni Piskoposluğu.
- 18 Ayntab Şer'iyye Sicilleri (AŞS), 54 / 323.
- 19 AŞS, 53 / 81, Ayntab Kadısının 15 Muharrem 1116 / 20 Mayıs 1704 tarihli kararı.
- 20 AŞS, 94 / 37.
- 21 AŞS, 142 / 55.
- 22 AŞS, 143 / 8.
- 23 AŞS, 148 / 182.
- 24 AŞS, 150 / 205.
- 25 Halep Şer'iyye Sicilleri, no: 177, sayfa 15, evrak no: 54. Türkmen, Mustafa Nuri, "Halep Vakıflarının Vergilendirilmeleri ve Avarız Vakıfları", Antep-Halep Vakıfları Sempozyumuna sunulan bildiri. (2010).
- 26 "...Zeytun'da haydüdlerin sûret-i teşkili maksada muvâfık olmadı. Bunlar çok câhildirler. Maraş ve Ayntab'daki haydüd çetelerinin teşkili iyidir. Muhâberâtta matba'alar hurûfâtına müşâbih yazılarla mektup yazınız. Yazılar kimin olduğu belli olmasın. Haydüd çetelerinin teşkili için evvelce gönderilen ta'lîmâtı güzelce ve muntazaman icrâ eyleyiniz...". Londra ve Marsilya Ermeni Komitesinin İdâre-i Müttehîde-i Tahrîriyesi Tarafından Adana Ermeni Murahhaslığı'na Gönderilen 9 Ağustos 1892 Tarihli Mektup. Hüseyin Nâzım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi I., Ankara 1994, s.56-58.
- 27 Halep Vilâyeti Polis Komiserliği'nden Vârid Olan 12 Teşrîn-i sâni sene 1311(21.11.1895) Târih ve Yirmi İki Numaralı Tahrîrâtın Sûretidir. Hüseyin Nâzım, a.g.e., s.131-135.

- 28 Public Record Office, Foreign Office, Confidential Print, (F.O.) 424/184. p. 272, No. 516, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury, Constantinople, November 21, 1895, 10.13 a.m. (Telegraphic).
- 29 F.O. 424/184. pp. 448-450, No.783/2. Consul Barnham to Sir P. Currie, Aleppo, November 28, 1895.
- 30 BOA, Y.PRK. AZJ., 32-67
- 31 BOA, A. MKT. MHM., 647/32: "...Oldu Hayasdan gitti Âl-i Osman diyerek teftitlerle mülk ü Osmanlı elinden çıktı. Ermeniler hükümet edecek, ulemânın lâşesini kellelere yedireceğiz deyu tehdidlerine karşı didei giryân sine-süzan olduk. Zaten silahları mükemmel iken bu defa da ihtiyaten çarşularda esliha, barut, kuşun komayub iki üç kat baha ile aldılar. İslâm mahallesindeki mahzen hane dükkânların eşyasını Ermeni mahallelerine nakleylediler. (...) caddeler üzerinde istihkâm şeklinde yaptıkları hanelerin pencerelerinden martin tüfen kurşunları, dinamit kompareleri, zenc ve kezzab tulumbalı andahtıyla yolda mürûr eden ahali-i Müslime'yi itlaf ederek pazar ve çarşulara hücum ettiler. (...) milleti mezkurenin silahları cedid olub bizlerde esliha-i cedideden kat-i nazar esliha-i âtika dahi bulunmadığından tekrar hücumları havfından gece gündüz rahatımız münselib olmakla...".
- 32 Eşi ile birlikte Ayntâb'e gelen Rendel Harris'in söz konusu olaydan yaklaşık altı ay sonra, "Ayntâb, 27 Nisan 1897" tarihli mektubundaki şu satırlar son derec dikkat çekicidir: "...Amerikan Koleji'nde kalıyoruz. Burada yerleşmenin rahatını anlatamam, Batı yaşamına uygun ve keyifli bir yer. Ayntâb'da profesörler ve Kolej öğrencileriyle tenis oynadığımızı ve dün gece Mesih'ten bir kaç parça okuduğumuz söylemem tuhaf kaçır mı? (...) Siz bizi kolej arazisinin ortasında lüks bir Amerikan evinde yaşadığımızı hayal etmelisiniz. (...) Dün eşim ve ben yaklaşık 11.000 kişiden oluşan dinleyiciye vaaz verdik ve salt bu bile günü, hayatımızın en hatırlanması günlerinden biri kılıyor. (...) Beşi on geçte yataktan kalktım ve bir fincan kahve ve bir parça ekmek sonrası çok geçmeden ibadetin çoktan başlamış olduğu kiliseye yollandık. O ne manzara öyle! Binanın bir ucundan başlı ucuna insan seli; kuşkusuz sandalye olmadığından insanlar ayakta duruyorlardı. Sadece zeminde halılar vardı ve insanlar ayakta durduklarında veya döşemeye istiflenmişçesine oturduklarında, bina kapasitesinin fazlasıyla aşıldığını söylemem gerek yok herhalde. (...) Biz iyi ve mutluyuz..... Rendel Harris". Bkz. J. Rendel Harris and Helen B. Harris, Letters From The Secenes of The Recent Massacres in Armenia, London 1897, s.41-48. Kitap tümüyle incelendiğinde, çelişkili, tutarsız ve önyargılı ifadelerin dolu olduğu gerçeği karşısında, alıntı yaptığımız sekizinci mektubunun başlığında yazar, "Türk Perişanlığı..." ifadesini de kullanmaktan kendini alamamıştır. Bu da göstermektedir ki, yukarıda yazarın kullandığı ifade ve davranışlar ancak özgür, rahat ve lüks bir ortamda yapılabilir. Ermeniler çok lüks ve rahat bir ortamda yaşarlarken Türkler perişandı. Aksi mümkün değildir.
- 33 Maraş Polis Komiserliği'nden Alınan 11 Kânûn-ı sâni sene 1311 Târihli Tahrîrâtın Süretidir. Hüseyin Nâzım, Ermeni Olayları, s.147.
- 34 AŞS, 160/186-189.
- 35 AŞS, 159/411
- 36 Sarafian, Aintab, s.10 .
- 37 Mehmet Asaf, 1909 Adana Ermeni Olayları ve Anıları, Yayına Hazırlayan İsmet Parmaksızoğlu, Ankara 1986. Olayın tanığı Mehmet Asaf'ın ifadeleri tüyler ürpertecek düzeydedir.

- 38 “Ayntâb'da Bir Vaka”, Yeni Tasvir-i Efkâr, Birinci Sene, 28 Kânun-ı Evvel 1909, Numero 207, s.3.
- 39 Halaçoğlu, Yusuf, Ermeni Tehciri ve Gerçekler (1914-1918), Ankara 2001, s.48-49.
- 40 Bayur, Yusuf Hikmet, Türk İnkılabı Tarihi, C. III Kısım 3, Ankara 1983, s.40; Gürün, Kâmuran, Ermeni Dosyası, Ankara 1983, s.214.
- 41 BOA, BEO, nr. 326758.
- 42 BOA, DH. ŞFR., nr. 54/226.
- 43 “Ermeni Komitelerinin Amal ve Harekât-ı İhtilâliyesi”, Hazırlayan H. Erdoğan Cengiz, Ankara 1983, s.12 vdd.
- 44 BOA, DH. ŞFR., nr. 55/292.
- 45 BOA, DH. ŞFR., nr. 46, 55, 57, 64, 78, 93, 154, 273, 293.
- 46 Gürün, Ermeni Dosyası, s.211.
- 47 Adana Jandarma Alayı Kumandanlığından mevrud 25 Kânun-ı sani 332 (7 Şubat 1917) tarihli şifre telgrafnâme suretidir, Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Mart 1983, sayı: 83, Belge No: 1925.

II. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Mısır Hidivliği'nde Ermeniler

Yrd. Doç. Dr. Durmuş AKALIN

-
- 1 Andrew Mcgregor, A Military History of Modern Egypt, Praeger Security International, London 2006, s. 29.
- 2 Enver Ziya Karal, Fransa-Mısır ve Osmanlı İmparatorluğu (1797-1802), Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1938, s. 22
- 3 Stanley Lane-Poole, History of Egypt, Methuen&Co Ltd., London 1901, s. 353.
- 4 Şinasi Altundağ, Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841, TTK Basımevi, Ankara 1945, s. 23.
- 5 J.P. Morier, Memoir of a Campaign with The Ottoman Army in Egypt, Printed for J.Debrett, Piccadilly, London 1801, s. 7.
- 6 James Wilson, The History of Egypt, Vol.III, Printed for Archibald Constable&Co., Edinburgh 1805, s. 402.
- 7 Samuel Jacop, Colonel PROCTER, J.E. RIDDLE and James M'CONENCHY, History of The Ottoman Empire, Richard Griffin and Company, London 1854, s. 410.
- 8 Stephen J. Lee, Aspects of European History 1789-1980, Routledge Taylor&Francis Group, New York 1982, s. 43.
- 9 Louis Nalbandian, “The Armenian Revolutionary Movement: The Development of Armenian Political Parties through the Nineteenth Century”, The Slavonic Review Vol. 43 No:100, University of California Press, Berkeley and Los Angeles 1963, s. 224.
- 10 Robert F. Zeidner, “Britain and the Launching of the armenian Question”, International Journal of Middle East Studies Vol. 7 No: 4, Cambridge University Press, 1976, s. 475.

- 11 Christopher Macevil, "The Cronicle of Matthew of Edessa", *Dumbarton Oaks Papers*, Harvard University Press, 2007, s.181.
- 12 James Etmekjian, "The French Influence on the Western Armenian Renaissance", *Twayne Publishers, The Modern Language Journal* Vol. 50 No: 2, New York 1964, s.110.
- 13 Seta B. Dadoyan, "The Fatimid Armenians: Cultural and Political Interaction in the Near East", *Islamic History and Civilization: Studies and Texts*, vol. 18, ed. Ulrich Haarmann and Wadad Kadi, E. J. Brill, Leiden 1997, s.157-158.
- 14 Dadoyan, "The Fatimid Armenians", s.270.
- 15 Christopher Macevil, "The Cronicle", s.180.
- 16 Dadoyan, "The Fatimid Armenians", s.270-271.
- 17 Zeidner, "Britain", s.467.
- 18 Nalbandian, "The Armenian Revolutionary Movement", s.224.
- 19 Macevil, "The Cronicle", s.181.
- 20 Harry Jewell Sarkiss, "The Armenian Renaissance 1500-1863", *The Journal of Modern History* Vol. IX, The University of Chicago Press, 1937, s.436.
- 21 Sarkiss, "The Armenian Renaissance", s.437.
- 22 Daniel-Golcha Djaparidze Crecelius, "Relations of Georgian Mamluks of Egypt with Their Homeland in the Last Decades of the Eighteenth Century", *Journal of the Economic and social History of the Orient* Vol.45 No: 3, Brill, 2002, s. 320.
- 23 Robert Tignor, "The Economic Activities of Foreigners in Egypt", *Comparative Studies in Society and History* Vol 22 No: 3, Cambridge University Press, 1980, s. 416.
- 24 Robert F. Hunter, "Egypt's High Officials in Transition from a Turkish to a Modern Administrative Elite 1849-1879", *Middle Eastern Studies* Vol. 19 No: 3, Taylor & Francis, 1983, s. 281.
- 25 Daniel-Golcha Djaparidze Crecelius, "Relations", s.321.
- 26 Maurice S. Amos, "Legal Administration in Egypt, Legal of Comparative Legislation and International Law", Vol. 12 No: 4, Cambridge University Press, 1930, s.170.
- 27 Muhammed Afifi, "The State and the Church in Nineteenth Century Egypt", *Law and Society in Nineteenth Century in Egypt* Vol. 39 No: 3, Brill, 1999, s.275.
- 28 Tignor, "Egypt", s.421.
- 29 Tignor, "Egypt", s.421.
- 30 Dani Rodrik, "Rural Transformation and Peasant Political Orientations in Egypt and Turkey", *Comparative Politics* Vol. 14 No 4, The City University of New York 1982, s.426.
- 31 Tignor, "Egypt", s.423.
- 32 Relli Shechter, "Selling Luxury: The Rise of The Egyptian Cigarette and the Transformation of The Egyptian Tobacco Market 1850-1914", *International Journal of Middle East Studies* Vol. 35 No: 1, Cambridge University Press, 2003, s.60.

- 33 Kenneth M. Cuno, "The Origins of Private Ownership of Land in Egypt: A Reappraisal", *International Journal of Middle East Studies* Vol.12 No. 3, Cambridge University Press, 1980, s.260.
- 34 Hunter, "Self-Image", s.285.
- 35 Abdelaziz Ezzelarab, "The Experiment of Sharif Pasha's Cabinet (1879): An Inquiry into the Historiography of Egypt's Elite Movement", *International Journal of Middle East Studies* Vol. 36 No: 4, Cambridge University Press, 2004, s.565.
- 36 Cuno, "The Origins of Private Ownership of Land in Egypt", s.259.
- 37 Hunter, "Self-Image", s.277.
- 38 Hunter, "Self-Image", s.281.
- 39 Sima Arahamian, "Armenias in London: The Management of Social Boundaries", *American Ethnologist* Vol. 20 No: 1, Blackwell Publishing, 1993, s.205.
- 40 Hunter, "Self-Image", s.369.
- 41 Hunter, "Self-Image", s.285.
- 42 Hunter, "Self-Image", s.285.
- 43 Hunter, "Self-Image", s.285.
- 44 Jan Goldberg, "On the Origins of Majalis al Tujjar in Mid Nineteenth Century Egypt", *Islamic Law and Society* Vol.6 No:2, Brill, Leiden 1999, s 193-194.
- 45 Goldberg, "On the Origins of Majalis al Tujjar", s.221.
- 46 Amos, "Legal Administration", s.174.
- 47 Hunter, "Self-Image", s.363.
- 48 Tignor, "Egypt", s.432.
- 49 Hunter, "Self-Image", s.364.
- 50 W. E. Brunyate, "Egypt", *Journal of the Society of Comparative Legislation* Vol. 7 No: 2, Cambridge University Press, 1906, s. 406.
- 51 Janet Abu-Lughod, "Tale of Two Cities: The Origins of Modern Cairo", *Comparative Studies in Society and History* Vol. 7 No: 4, Cambridge University Press, 1965, s.455.
- 52 Donald Malcolm Reid, "Cultural Imperialism and Nationalism: The Struggle to Define and Control The Heritage of Arab Art in Egypt", *International Journal of Middle East Studies* Vol. 24 No: 1, Cambridge University Press, 1992, s.64.
- 53 John Eliot Bowen, "The Conflict of East and West in Egypt", *Political Science Quarterly* Vol. 1 No: 3, The Academy of Politic Science, 1886, s.490.
- 54 Janet, "Cairo", s.431.

III. İzmit Kazası'nda Ermeni Yerleşiminin Başlangıcı ve Ermeni Yerleşim Yerleri

Oğuz POLATEL

- 1 Ayşe Çalık Ross, *Antik İzmit-Nikomedia*, İstanbul: Delta Yay., 2007, s.11-12. Erver Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2009. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliye*, İstanbul: İş Bankası Yay., 2009, s.44-47.
- 2 Osmanlı Devletinin kuruluşundan beri başlangıçta idari-adli daha sonraları ise sadece adli bir birim olarak "Kaza" kavramı bulunmaktaydı. Tanzimat yönetiminde ise ülke, Vilayet-Sancak-Kaza olarak üç ana birime bölünmüştü. Kaza, bir merkez (şehir veya kasaba) ile onun çevresindeki köylerden oluşmaktaydı. Musa Çadırcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye, Ülke Yönetimi*, Ankara: İmge Kitapevi, 2007, s.231-232. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, Ankara: TTK 2000, s.61. Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 2003, s.168, 222. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Tapu Tahrir Defterleri (TT), No: 436, No: 438.
- 3 Minas K. Kasapyan, *Hayeri Nigomitiy Kavarin Meç*, [İzmit Sancağında Ermeniler], Bardizag: Azadamard Yay., 1913. Ermeni kaynaklarında İzmit adı yerine Bithynia, Roma ve Bizans dönemlerinde kullanılan Nikomedia adı tercih edilmektedir.
- 4 Krikor Mkhalyan. *Bardizagn u Bardizagtsin*, [Bardizag ve Bardizaglılar], Kahire: Sahag-Mesrob Matbaası, 1938.
- 5 K.Fenerciyan, *Badmutyun Arslanbegi* [Arslanbey Tarihi], Paris, 1971.
- 6 Baruyr Muradyan- Asdğig Muşegyan, *Armaşi Tbrebankı* [Armaş Ruhban Okulu], Gandzasar (Ermenistan), 1998.
- 7 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul: Çeltüt Matbaası, 1981. Avni Öztüre (1925-1985) İzmit doğumlu olup Kadastro Teknik Okulu mezunudur. Mesleki hayatının yanı sıra şiir, edebiyat, tarih ve arkeoloji alanlarına ilgi duymuş ve eserler vermiştir. Hayatı hakkında geniş bilgi için Şakir Balkı, *İzmitli Üç Yazar*, İzmit: Kocaeli Ofset Yay., 2004, s. 45-52.
- 8 K.V. Sırvantsdyants, *Toros Ahbar*, C:II, İstanbul, 1884, Çev. Sırvart Malhasyan, *Yay. Haz. Arsen Yarman, Palu – Harput 1878*, C: II, İstanbul: Derlem Yay., 2010, s. 397.
- 9 Avni Öztüre, a.g.e, s. 132-133.
- 10 Baruyr Muradyan- Asdğig Muşegyan, a.g.e., s.14-15.
- 11 Feridun M. Emecen, "Sosyal Tarih Kaynağı Olarak Osmanlı Tahrir Defterleri", İstanbul Ün. Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991, s. 44; Fatma Acun, "Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırı: Defteroloji ", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 1, İstanbul, 2000, s.322.
- 12 Oğuz Polatel, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Asır Başlarında İznikmid (İzmit) Kazası (1523-1530)*, Giriş -Transkripsiyon, Atatürk Ün. Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Lisans Tezi, Erzurum, 1998.

- 13 Palu, XVI. yüzyılda Diyarbakır Eyaleti sınırları içerisinde yer almaktaydı. Bu bölgedeki Ermeni cemaatine ait daha geniş bilgi için bkz. Palu-Harpüt 1878, Yayına Hazırlayan, Arsen Yarman, İstanbul: Derlem Yay., 2010.
- 14 Minas K. Kasapyan, a.g.e, s. 28-29.
- 15 Rifat Yüce, Kocaeli Tarihi ve Rehberi, Haz. Atilla Oral, İstanbul: Demkar Yay., 2007, s. 210. İzmit'in ticari ve siyasi hayatında önemli bir yere sahip Rifat Yüce (1879-1952) aynı zamanda İzmit'te yayınlanan Türk Yolu gazetesinin sahibi ve başyazarıdır.
- 16 Pertev Mehmet Paşa Külliyesi, Haz. Volkan Şenel, Seyfettin Karaosmanoğlu, Zeynep Güney, Bahadır Yıldız, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Kültür Yay., 2008; Engin Ürkmez, İzmit'te Türk Eserleri, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Kültür Yay., 2007.
- 17 Mustafa Akdağ, Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İşyanları, İstanbul: Cem Yay., 1995. Mücteba İlgürel, "Celali İşyanları", İslam Ansiklopedisi, C: VII, İstanbul: TDV. Yay., 1992, s. 252-257.
- 18 Hrand D. Andresyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İşyanları", İstanbul Ün. Tarih Dergisi, C: XII, Sayı: 17 - 18, İstanbul, 1963, s.27-42. Grigor Vardepet Daranağetzi (1576-1643) aynı zamanda Tekirdağ-Bursa ve İzmit bölgesinin Ermeni marhaslığı (din adamı) görevinde de bulunmuştur. Hayatı hakkında daha geniş bilgi için Hrand D. Andresyan, "Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları" İstanbul Ün. Tarih Dergisi, C: I, Sayı:2, İstanbul, 1950, s. 426-428.
- 19 Minas K. Kasapyan, a.g.e., s. 14-15.
- 20 Hrand D. Andreasyan, "Celalilerden Kaçan Anadolu Halkının Geri Gönderilmesi", İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan, Ankara: TTK Yay., 1998, s. 45-52.
- 21 Avarız, Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'ın ilanına kadar olağan üstü hallerde halkın doğrudan doğruya devlete vermekle zorunlu tutulduğu her türlü hizmet, para ve eşya şeklindeki vergilere verilen isimdir. Başlangıçta olağanüstü hallerde alınırken daha sonra sürekli alınır hale gelmiştir. Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", İslam Ansiklopedisi, İstanbul: MEB. Yay., C. II, 1993, s.13-19; Oktay Özel, "17. Yüzyıl Osmanlı Demografi ve İskan Tarihi için Önemli Bir Kaynak: Mufassal Avarız Defteri", XII. TTK Kongresi, C: III, Ankara: TTK Yay., 1999, s.735-743.
- 22 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), No: 553, s.3-4.
- 23 BOA, Kamil Kepeci Tasnifi (KK), Defter No: 2777, s. 8-13.
- 24 Minas K. Kasapyan, a.g.e., s.30.
- 25 Ali İhsan Karataş, "Bursa'daki Uygulamalar Işığında Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslimlerin Meskenleriyle İlgili Düzenlemeler" Uludağ Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, 2007, s.139-140.
- 26 BOA, a.g.d., s.5.
- 27 BOA, Maliye Nezareti Varidat Temettuat Defterleri (ML.VRD.TMT.), Defter No: 3948 ve No: 3929. Temettu vergisi, herkesin kazancı oranında devlete verdiği vergi, esnaf vergisi anlamına gelmektedir. Temettu vergisinin adı daha sonra "Kazanç Vergisi"ne çevrilmiştir. 1840 yılında hazırlanan bir talimatname ile her yerde ahalinin ismi, unvanı, arazileri, hayvanları, tüccar ve esnafın ise yıllık gelirleri vs. bilgilerinin kaydedildiği defterler tutulması ile

- Temettuat Defterleri oluşturulmuştur. Mustafa Serin, “Osmanlı Arşivinde Bulunan Temettuat Defterleri”, T.C. Başbakanlık İ.Milli Arşiv Şurası Tebliğler-Tartışmalar, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay., 1998, s. 717-718.
- 28 Polonya’lı Simeon’un Seyahatnamesi, Çev. Hrand D. Andreasyan, Sadeleştirilen. Resul Bozyel, İstanbul, 2007, s.192.
- 29 Aubrt De La Motraye, La Motraye Seyahatnamesi, Çev. Nedim Demirtaş, İstanbul: İstiklal Kitabevi, 2007, s.238.
- 30 Meral Akşener, İzmit Şer’iye Sicili (1805- 1814), Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 1992, s. 35.
- 31 İzmit Şer’iye Sicilleri, No: 1458, s. 10.
- 32 BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT.), Dosya No: 936, Belge No: 57.
- 33 İzmit Analitik Etütleri, Ankara: İller Bankası Yay., 1970, s.8.
- 34 BOA, Dahiliye Nezareti Umur-ı Vilayat Müdüriyeti (DH.UMVM.), Dosya No: 157, Belge No: 96.
- 35 “*Պարսիկական* kelimesi Doğu Ermenicede Partizak, Batı Ermenicede ise Bardizag olarak okunur. Kelimenin etimolojisini ise Nişan şöyle açıklamaktadır: “Parádeisos Pers kralının etrafı duvarla çevrili cennet misali bahçe-leriymiş, Ksenofon bundan ilk kez söz ediyor. Eski Farsça sözcük *paridaeza* olmalı diyorlar. MS 1. yüzyılda, *parádeisos* bu sefer İncil’de karşımıza çıkıyor. Bu da saklı bahçe demektir. Yunancadan Latinceye *paradisus*, oradan Fransızca *paradis* (son hece düşer), İngilizce *paradise* (uzun /i/ 16. yüzyıldan sonra /ay/ okunur), Almanca *Paradies*, İspanyolca *paraíso* vb. Hepsi cennet demek. Ermenice *pardéz* bahçedir, sözcüğün Orta Farsça (*Pehlevice*) biçiminden gelir, Batı Ermenicesinde *bardez* olur.” Sevan Nişanyan, *Paradise*, <http://www.taraf.com.tr/makale/6249.htm> [E.T. 11.10.2009].
- 36 Minas K. Kasapyan, a.g.e., s.32. Kasapyan’ın 1633 olarak verdiği tarih 1635 olmalı. Tebriz ve Revan üzerine sefere çıkan IV.Murat, 1 Nisan 1635 tarihinde İzmit’e gelmiş ve üç gün kadar İzmit’te konakladıktan sonra Kazıklı (günümüzde Kavaklı) menzili üzerinden İznik’e devam etmiştir. Bu durumda İzmit körfezinin güney sahilinin yamacında bulunan Bahçecik’in Sultan IV. Murat’ın dikkatini çekmesi ihtimal dâhilindedir. IV. Sultan Murad’ın Revan ve Tebriz Seferi Ruznamesi, Haz. Yunus Zeyrek, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1999.
- 37 Thirty-Fifty Annual Report of the ABCFM, September 1844, Boston 1844, s. 99. “The Report of the Baghchejuk Station; 1856”, Papers of ABCFM, ABC: 16.7.1 Ünit 5, Reel 523. “Nicomedia Report;1902”, Archives of the American Board, İstanbul.
- 38 Krikor Mkhalyan, a.g.e., s. 29.
- 39 BOA, MAD, No: 553, s. 18.
- 40 Krikor Mikhalyan. a.g.e., s.25-27.
- 41 Boğos Natanyan, Sivas 1877, Haz. Arsen Yarman, İstanbul: Bizzamanlar Yay., 2008, s. 308.
- 42 Minas K. Kasapyan, a.g.e. s.31-32.
- 43 A.Nezih Galitekin, Gölcük Tarihçe ve Kültür Mirası Eserler, İstanbul: Gölcük Belediyesi Yay., 2005, s. 212-213.

- 44 BOA, Cevdet Darphane (C.DRB.), Dosya No: 25, Belge No: 1241.
- 45 Hrand D. Andresyan, "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", s. 34.
- 46 İ.Hakkı Uzunçarşılı, "Sakarya Nehrinin İzmit Körfezine Akıtılmasıyla Marmara ve Karadeniz'in Birleştirilmesi Hakkında", Belleten IV/14-15, Ankara: TTK Yay., 1940, s. 151-152; Enver Konukçu, "Sapanca Gölünü İzmit Körfeziyle Birleştirme Çalışmaları", Sakarya İli Tarihi, C:I, Sakarya: Sakarya Üniv. Yay., 2005, s.327-343.
- 47 BOA, MAD, No: 553, s. 18.
- 48 Ara Melkonyan, Rediscovering Armenian Bardizag (Bahchejik) in Western Turkey, 28 Şubat 2008 tarihli konferans. Londra.
www.gomidias.org/events/RevisitingArmenianBardizag.htm
- 49 Krikor Mkhalyan, a.g.e., s.183-184.
- 50 BOA, Maliye Nezareti Ceride Odası Defterleri (ML.CRD.), Defter No: 864, s. 3-6.
- 51 Minas K.Kasapyan, a.g.e., s.241.
- 52 Ara Melkonian, a.g.k.
- 53 Minas K. Kasapyan, a.g.e., s.37-38.
- 54 BOA.ML.CRD., Defter No: 864, s.6.
- 55 Vital Cuinet, La Turquie D'Asie, C:IV, Paris 1894'den aktaran F.Yavuz Ulugün, Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi, Kocaeli: İzmit Rotary Kulübü Yay., 2008, s. 277.
- 56 Polonya'lı Simeon'un Seyahatnamesi, s.33-34.
- 57 Minas K. Kasapyan, a.g.e., s.38.
- 58 Nurdan İpek, Kutsanmış Topraklar Armaş ve Ermeniler, İstanbul: IQ Yay., 2006 s. 12.
- 59 Baruyr Muradyan- Asdğig Muşegyan, a.g.e., s.7-18.
- 60 BOA, TT., No.630, s.704. 1500'lü yıllarda Konya Sancağına bağlı Ereğli Kazası sınırları içerisinde de "Armağanşah" adında bir köy bulunmaktadır. Doğan Yörük, XVI. Yüzyılda Ereğli Kazası, Konya: Konya Ereğli Belediyesi Yay., 2009, s. 72.
- 61 BOA, MAD, No.550; BOA, TT., No.630, 733.
- 62 BOA, KK, No. 2581.
- 63 BOA, MAD, No.553.
- 64 BOA, MAD, No.3129, s.64.
- 65 Agop Minasyan, "Akmeşe Kasabası Tarihinde Ermeniler Armaş Manastırı", Toplumsal Tarih, C:13, Sayı : 78, s.33-39. Nurdan İpek, a.g.e., s. 27-28.
- 66 Minas K. Kasapyan, a.g.e, s. 34.
- 67 K. Fenerciyan, a.g.e., 29-32. Hem askeriye hem de halkın kullanımı için gerekli olan çuka (bir tür kumaş) ithal edildiğinden bunun Osmanlı Devleti'nde üretilmesi için İzmit'te 1844 yılında Çuha Fabrikası hizmete açılmıştır. Hilal Karavar, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuha Fabrikası 1844-1920, Kocaeli: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yay., 2007, s.50-51.
- 68 Vital Cuinet, La Turquie D'Asie, C: IV, Paris 1894'ten aktaran Yavuz Ulugün, a.g.e, s. 276.

- 69 BOA, MAD, No: 7895, s. 64. BOA.MAD, No.3129, s. 15.
- 70 BOA, MAD, No.553, s.20. Bostancı Ocağı Osmanlı Saraylarının içinde ve dışında hükümdarlara ait bağ, bahçe ve bostanlara bakan ve sarayın bazı diğer hizmetlerinde ve bu arada Padişaha ait kayıklarda kullanılan bir sınıf hizmet ehlinin mensup olduğu Ocaktı. Bahçe ve bostan işlerine bakan bostancılar Has Bahçe ve Hassa Bostancılar olmak üzere iki kısımdı. Has Bahçe erleri saraydaki Has bahçeye bakarlardı. Öbürleri ise saray dışındaki bahçe ve bostanlarda çalışırlardı. Midhat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lugatı, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1986, s. 55–56.
- 71 Minas K. Kasapyan, a.g.e., s. 34.
- 72 BOA, Cevdet Maliye (C.ML), Dosya No: 553, Belge No: 21370.
- 73 BOA, MAD, No.553, s.19.
- 74 BOA, KK, Defter No: 2777, s. 18.
- 75 Minas K. Kasapyan, a.g.e, s. 33.
- 76 BOA, KK, Defter No: 2777, s. 19.
- 77 Yusuf Çam, Milli Mücadele’de İzmit Sancağı, İstanbul: İzmit Rotary Kulübü Yay., 1993.

IV. XIX. Yüzyılda Adapazarı’nda Ermeniler

Resül NARİN

- 1 Azmi Özcan, “İslahat Fermanı ve Din Hürriyetinin Sınırları”, Osmanlı Devleti’nde Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul, 2000, s.107
- 2 Haluk Selvi, “Ermeşe (Akmeşe) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri”, ASAM Türkiye II. Kongresi, Ankara, 2007, s.2
- 3 Resül Narin-Enver Konukçu, Serdivan Tarihi, İstanbul, 2013, s.114
- 4 Vital Cuinet, İzmit Mutasarrıflığı Çev. Pelin Koç, İstanbul, 2012, s.42
- 5 Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu’ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye’de Ermeniler*, Cilt:1, İstanbul, 2005, s.103
- 6 Akmeşe, kutsal bir mitolojik bağlantı ile dinî merkez seçilmiş ve Ruhban Okulu çevresinde kasaba haline dönüşmüştür. En küçük köyden payitaht-taki din adamına kadar birçok Ermeni bu okuldan mezun olmuştur. Narin-Konukçu, a.g.e., s.114
- 7 BOA, ŞD, 1565/5.
- 8 F. Yavuz Ulugün, Kocaeli Tarihi Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli, Kocaeli, 2002, s.49
- 9 Narin-Konukçu, a.g.e., s.114
- 10 Ulugün, a.g.e., s.37
- 11 Kemal H. Karpat, Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul, 2003, s.154
- 12 Ulugün, a.g.e., s.139
- 13 Siyasi Meseleleri Araştırma Gurubu, “Fransız Dışişleri Bakanlığı Belgeleriyle Ermeni Meselesi”, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün-Bugün-Yarın, Mart, 1985 Sayı:1, s.51
- 14 Cuinet, a.g.e., s.48

- 15 Fay Linder, The History of Üsküdar American Academy 1876-1996, İstanbul, 2000, s.11
- 16 Önder Kaya, Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar, İstanbul, 2004, s.69
- 17 Ulugün, a.g.e., s.49
- 18 Atilla Çetin, "Yabancı Bir Gezginin, Kont A. De Moustier'nin Gözüyle 1862'de Sakarya Bölgesi-I", Sakarya Ekonomi Dergisi, Yıl:3, Sayı:15, Ocak/Şubat 2001, s.29-32
- 19 Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, Cilt:1, İstanbul, 2005, s.103
- 20 1896 tarihinde Adapazarı'ndaki Rum ve Ermenileri "Tesisat-ı Askeriye İanesi"ne katılmaları merkezi yönetimce memnuniyet verici bir durum olarak addedilmişti. BOA, DH, TMIK. M, 24/6, DH. TMIK, M, 24/82
- 21 BOA, A. MKT. UM, 503/ 38
- 22 Hüseyin Nazım Paşa, Ermeni Olayları Tarihi I, Ankara, 1998, s.96-97
- 23 The Times, 23 October 1895.
- 24 BOA, Y. PRK. ASK., 109/53, Lef:1
- 25 BOA, Y. PRK. ASK., 132/ 48
- 26 BOA, A. MKT. UM., 407/30
- 27 BOA, Y. PRK., ASK., 133/ 44
- 28 BOA, Y.MTV., 220/46
- 29 BOA, A. MKT. 48/66 lef:1
- 30 İngiliz Elçiliği'ndeki dragoman Hammond S. Shipley'dir.
- 31 BOA, Y. PRK. ASK, 109/53, Lef:1,
- 32 BOA, Y. PRK. ASK, 109/53, Lef:3
- 33 BOA, Y. PRK. ASK, 109/53, Lef:4
- 34 BOA, Y. PRK. ASK, 109/53, Lef:5
- 35 BOA, Y. PRK. ASK, 109/53, Lef:8
- 36 Stefanos Yerasimos, Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye Tazimattan 1. Dünya Savaşına, Çev. Babür Kuzucu, İstanbul, 2001, s. 36
- 37 Kemal Beydilli, "Osmanlı Döneminde Kilise Siyasetinden Bir Kesit -II. Mahmut Devrinde Kilise Tamiri-", Osmanlı Devleti'nde Din ve Vicdan Hürriyeti, İstanbul, 2000, s.256-261
- 38 Atilla Çetin, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, İzmit, 2000, s.127
- 39 BOA, Hat., 775/36380
- 40 Ulugün, a.g.e., s.48
- 41 Kaya, a.g.e., s.123
- 42 BOA, Y. A. RES., 103/90; Y. A. RES., 107/46
- 43 Metin Tuncel, "Türkiye'de Yeni Şehirler Adapazarı Örneği", 1. Sakarya ve Çevresi Kültür ve Tarih Sempozyumu, Adapazarı, 1999 s. 2; Muzaffer Erendil, Türlü Yönleri ile Sakarya İli, İstanbul, 1982, s. 57-58
- 44 Muzaffer Erendil, Türlü Yönleri ile Sakarya İli, İstanbul, 1982, s. 24
- 45 BOA, ML. VRD. TMT., 2858, 2859, 2860, 2875, 2876, 2881

- 46 Reaya terimi 19. yüzyılda genel olarak resmi anlamda Hıristiyanlar için kullanılıyordu. Buna karşılık geçmişte din farklılığı gözetmeksizin tüm çiftçiler için kullanılmıştır. Oysa pratikte, reaya özellikle Balkanlar'da Ortodoks Hıristiyanlar-Bulgarlar, Rumlar, Sırlar ve Ulahlar- anlamına geliyordu. İlk defa 1831 sayılı Bulgarlara etnik isimleriyle yer vermiştir. Sayım memurları nadiren Gayrimüslimler bir grup "reayay-ı millet-i selase" olarak adlandırılıyorlardı. Bu ise eski Osmanlı geleneğinde ayrı olarak listelenenlerden daha sık olarak, üç "ulus"un Hıristiyanları olan, Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Karpaz, a.g.e., s. 154
- 47 Resül Narin, "Temettuat Defterlerine Göre Adapazarı Kazası", SAÜ Fen Edebiyat Dergisi, Yıl:2008, Cilt:10, Sayı:1, s.227
- 48 Karpaz, a.g.e., s.25
- 49 Resül Narin, "Düyün-u Umûmiye İdaresi ve Adapazarı", Karadeniz Araştırmaları, Cilt:6, Sayı:21, Bahar 2009, s.53
- 50 Enver Konukçu, "Sakarya ve Gezginler", Sakarya İli Tarihi cilt: I, Sakarya, 2005, s.134
- 51 BOA, Y. PRK. ASK., 109/53, Lef:1
- 52 BOA, Y. PRK. ASK., 163-55
- 53 Osman Köker, *Orlando Carlo Calumeno Koleksiyonu'ndan Kartpostallarla 100 yıl önce Türkiye'de Ermeniler*, Cilt:1, İstanbul, 2005, s.103
- 54 Mustafa Murat Öntuğ, "Ermeni Mektepleri ve Ulusal Kimlik Oluşumu", Hoşgörürden Yol Ayrımına Ermeniler, Cilt:3, Kayseri, 2009, s.264
- 55 Ersoy Taşdemirci, "Türk Eğitim Tarihinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 10, Yıl: 2001, s.22
- 56 Cuinet, a.g.m., s.49
- 57 BOA, A. MKT. MHM., 470/62; BOA. MF. MKT. 10/88
- 58 BOA, MF. MKT., 15/39
- 59 BOA, ŞD., 1662/24, lef:1
- 60 BOA, ŞD., 1662/24, lef:2
- 61 BOA, ŞD., 1565/5
- 62 Kenan Olgun, "Sakarya'da Eğitim", Sakarya İli Tarihi Cilt:II, Sakarya 2005, s.954-955
- 63 Önder Kaya, Tanzimat'tan Lozan'a Azınlıklar, İstanbul 2004, s.68-69
- 64 Gıyasettin Aytas, "Osmanlı Devletinde Eğitim Sistemi", Silahlı Kuvvetler Mızıkça Hazırlama ve Sınıf Okul Komutanlığı 700. Yıl Bülteni, S. 1, Temmuz 1999.
- 65 Bahçecik'teki Amerikan okulunun adı: Osmanlı Belgelerinde Amerikan Protestan Erkek ve Kız Mektebi olarak geçmektedir. Bahçecik Amerikan Koleji olarak ta geçen okul, yabancı kaynaklarda "Bithynia High School" olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Frank Andrews Stone, Academies for Anatolia A Study of the Rationale, Program, And Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey, 1830-1980, University Press of America, New York 1984; Fay Linder, The History of Üsküdar American Academy 1876-1996, İstanbul 2000;

- Brain Johnson, "The Forgotten Garden", *Buluşma Dergisi*, Ocak 2010, Sayı:3, s.18-21
- 66 Adapazarı'nda bulunan Amerikan Protestan Ermeni Kız Mektebi, ruhsatlı kilise içerisinde idi. Bu okul için ruhsat 1886 yılında alınmıştı. Amerikalı olan Laura Farnham ve Leslie Parsons Ermeni Kız Yatılı Okulu'nun ilk müdür ve öğretmenleri oldular. Linder, a.g.e., s. 13.; BOA, A. MKT. MHM., 655/16.
- 67 Haluk Selvi, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Adapazarı ve Çevresi (1908-1918)", *Sakarya İli Tarihi Cilt:1, Sakarya 2005*, s.485
- 68 Frank Andrews Stone, *Academias For Anatolia A Study of the Rationale, Program, And Impact of the Educational Institutions Sponsored by the American Board in Turkey, 1830-1980*, University Press of America, New York 1984, s.83-86; Linder, a.g.e., s.14
- 69 BOA, A. MKT. MHM., 655/16, lef:2
- 70 Fatma Doğruel - Suat Doğruel, *Osmanlıdan Günümüze Tekel*, İstanbul 2000, s.198
- 71 Uygur Kocabaşoğlu, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları", *Osmanlı, Cilt.6, Ankara 1999*, s. 344-345

V. Ermenilere Adapazarı'ndan Bakış

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

- 1 Ali Kocatepe, "Anzavour'u Dinlemek", *Sabah*, 2 Eylül 2007, s. 8.
- 2 V. Cuinet, *La Turquie d'Asie: Geographie Administrative, Statistique. Descriptive et Raisonnee de Chaque Province de l'Asie Mineure, IV*, Paris, 1895, s. 357. Verilen rakamlarda kendi içinde dahi birtakım çelişkiler mevcutsa da, bunlara dokunulmamıştır.
- 3 V. Cuinet, a.g.e, IV, s. 367-368. Kasaba için bkz. S. Pekin, *Dünden Bugüne Bahçeçik*, Bahçeçik, 2000.
- 4 V. Cuinet, a.g.e, IV, s. 364-367. N. İpek, *Kutsanmış Topraklar: Armaş ve Ermeniler*, İstanbul 2006.
- 5 V. Cuinet, a.g.e, IV, s. 374-375.
- 6 V. Cuihet, a.g.e, IV, s. 393-394.
- 7 V. Cuinet, a.g.e, IV, s. 397-399.
- 8 V. Cuinet, a.g.e, IV, s. 377-380-390-391.
- 9 *The Turk and the Grek*, New York 1867.
- 10 *The Turk and Grek* s. 101-129
- 11 Cyrus Hamlin, *Among the Turks*, New York, 1882, s. 131-151.
- 12 *Sadâ-ı Millet*, 13 Şevval 1327/28 Octobre 1909, No. 14, s. 2-3; *Tasvir-i Efkâr*, 22 Mart 1910, s. 5.
- 13 *Serbestî*, 23 Mart 1325, No. 144, s. 3; *Serbestî*, 28 Mart 1325, No.147, s. 2.
- 14 E. Konukçu, *Adapazarı Dosyası (Özel Kitaplığımız)*, Bahçeçik için bkz: K. Mkhalian, *Bardizagtsin*, Cairo 1938.
- 15 Bkz. H. Kabakian, *Adapazar*, Paris, 1966; Vartan Yeğişeyen, *Asdvadzaryal Kağak (Adapazarı'ndan Anılar)*, Paris, 1938; N. İpek, *Kutsanmış Topraklar*:

- Armaş ve Ermeniler, İstanbul, 2006; H. Selvi, “Ermeşe (Akmеше) Manastırı ve Ermeni Olaylarındaki Yeri”, <http://www.satemer.sakarya.edu.tr/pdf/ermese.pdf> adlı makalesi, bölgesel araştırma olarak, Ermenilerin gerçek durumunu belgelere dayalı olarak ortaya koymaktadır.
- 16 Te’minat, 3 Mart 1332 / 16 Mart 1912, No. 241, s. 2.
- 17 Talât Paşa’nın Hatıraları, hzl: E. Bolayır, İstanbul 1946, s. 69.
- 18 Ermeni Komitelerinin Amâl ve Harekât-ı İhtilâliyesi, İstanbul 1332, s. 225-227.
- 19 Takvim-i Vekayi, no:144, 23 Şubat 1324 s. 6-7
- 20 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), c. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2006, s. 140-162.
- 21 Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri (1914-1918), Ankara 2006 IV, s. 168
- 22 Atı, 6 Kânun-ı Evvel 1918, s. 4.
- 23 Atı, 31 Teşrin-i Evvel 1918, s. 3.
- 24 Hadisat, 23 Teşrin-i Sâni 1918, No. 35, s. 1.
- 25 İleri, 15 Eylül 1336, s. 1.
- 26 İleri, 18 Eylül 1336, s.1.
- 27 İleri, 18 Eylül 1336, s. 1.
- 28 İleri, 24 Eylül 1336, s. 2.
- 29 Dersaadet, 15 Teşrin-i Evvel 1336, No. 92, s. 2.
- 30 İleri, 16 Ekim 1336, s. 1.
- 31 “Nereye gidiyorsun?” anlamındaki Latince cümle.
- 32 İleri no: 1000, 30 Teşrin-i Evvel, 1336, s. 3.
- 33 İleri, no: 30, Teşrin-i Evvel, 1336, s.3.
- 34 İleri, 15 Haziran 1921, s. 2.
- 35 İleri, 29 Haziran 1337, s. 1.

VI. Düzce’deki Ermeniler

Prof. Dr. Enver KONUKÇU

-
- 1 Ahmed Şerif, Anadolu’da Tanin, Ankara 1999 s.388
- 2 Vital Cuinet, La Turquie d’Asie, Paris 1894 IV, s.328
- 3 BOA, MD, no:131 s.162
- 4 Sabah Gazetesi, no:987 9 Mayıs 1308 s.3
Malûmat, 19 Şubat 1904 s.2
“Düzce Kazası Belediye Tabibi ref’etlü Legofet Bedros Efendi’ye rütbe-i sâlise tevcih buyurulmuştur” Mizan, no:146, 8 Mayıs 1890 s.2
“An-asl, Adana Vilayeti ahalisinden olup, Düzce Kazası’nın Hacı Musa Köyü’nde mukim Kırkor oğlu Abraham Müslüman olmuştur.
- 5 BOA, İD, 43-1/17 Muhaberat Kalemi no:1886
- 6 Düzce’de, 17 Ağustos 1984’de anlattıklarından.
- 7 Ceride-i Adliye, Rûmî 1329, s. 3893.

- 8 Bkz: Vartan Yeghisheyan, Adapazar (Ermenice), Paris, 1917; Hovhannes Kabakian, Adapazar (Ermenice), Paris, 1966.
- 9 Meclis-i Meb'usan-ı Osmanî-Zabıt Ceridesi, 1336, s. 191-192; İleri, 16 Haziran 1335, s. 2; İleri, 24 Haziran 1335, s. 3; İleri, 29 Haziran 1335, s. 9; İleri, 9 Temmuz 1336, s. 2.
- 10 Derdli, 15 Teşrin-i Sâni 1336, No. 33, s. 2; İleri, 23 Kanûn-ı Sâni 1337, s. 1.
- 11 Derdli no: 11 7 Haziran 1336, s. 2. "Hilafet Hey'eti nâmı ile teşkil edip birçok masuminin katl ve imhasına sebebiyet veren fesad ocağının İngilizlerle muhaberesini ve her türlü vesa'it-i haineneyi temin ettiği vesaik ile tahakkuk eden Düzce'de mukim ermeni ihtilâlcilerinden Dr. Serkis dahi salben idam olunmuştur."
- 12 Hürriyet, 12 Aralık 1987.

VII. XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ordu ve Giresun Kazalarında Ermeniler

Yrd. Doç. Dr. Oktay KARAMAN

-
- 1 Abdullah Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, Trabzon 1999, s. 199.
 - 2 Kemal Saylan, 1868–1914 Döneminde Ordu Kazası, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2007, s. 46.
 - 3 İlhan Ekinci "XIX. Yüzyılın Sonlarında Ordu Kazasında Müslim-Gayrimüslim Nüfusu ve İlişkileri" Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi, S.1, Güz 2006, s. 63.
 - 4 İlber Ortaylı, "XIX. Yüzyılda Trabzon Vilayeti ve Giresun Üzerine Gözlemler" Osmanlı İmparatorluğunda İktisadi ve Sosyal Değişim, Ankara 2000, s. 123.
 - 5 Ekinci, a.g.m. s. 58–59.
 - 6 Trabzon Vilayeti Salnamesi [=TVS], 1286 (1869) s. 139; Ekinci a.g.m. s. 85.
 - 7 Ekinci, a.g.m. s. 61.
 - 8 Yahya Akyüz, Başlangıçtan 2001'e Türk Eğitim Tarihi, İstanbul 2001, s. 93–96.
 - 9 TVS, 1286 (1869) s. 151.
 - 10 İbrahim Dizman, M. Sıtkı Can'a Armağan, Ordu 2005, s. 107–108.
 - 11 Ekinci, a.g.m. s. 74.
 - 12 Ekinci, a.g.m. s. 72–74.
 - 13 Başbakanlık Osmanlı Arşivi [BOA], Dâhiliye Mektubi Kalemi [DH. MKT], 1515/58, (15 Şevval 1305/25 Haziran 1888).
 - 14 BOA, DH. MKT., 1582/1, (5 Cemâziye'l-evvel 1306/7 Ocak 1889).
 - 15 BOA, Meclis-i Vâlâ [MVL], 570/61, (09 Şevval 1274/23 Mayıs 1858).
 - 16 BOA, MVL, 670/78, (3 Zi'l-Ka'de 1280/10 Nisan 1864).
 - 17 BOA, Şura-yı Devlet [ŞD], 2471/9, (27 Rebî'ü'l-evvel 1301/26 Ocak 1884).
 - 18 BOA, Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelât [DH. TMİK. M.], 68/57, (07 Zi'l-ka'de 1316/19 Mart 1899).
 - 19 BOA, DH. MKT., 997/1, (01 Cemâziye'l-evvel 1322/14 Temmuz 1904).

- 20 BOA, DH. MKT., 1055/43, (10 Muharrem 1324/6 Mart 1906).
- 21 BOA, Dâhiliye Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü [DH. EUM.], 2.Şb. 8/61, (17 Şevval 1333/28 Ağustos 1915).
- 22 BOA, DH. EUM., 2.Şb. 8/61-A, (18 Şaban 1333/1 Temmuz 1915).
- 23 Sıtkı Çebi, Ordu Şehri Belediye Tarihi, Ordu 2004, s. 247.
- 24 Giresun Şer'îye Sicilleri (GŞS.) 1421 s. 129, 1427 s. 25, 1428 s.180, 1438 s. 201, 1439 s. 2, 1449 s. 10.
- 25 GŞS, 1404 s. 11; 1412 s. 27, 34, 72; 1413, s. 28, 40; 1416, s. 179, 273.
- 26 GŞS, 1410 s.10, 1422 s.56, 1435 s. 86.
- 27 TVS, 1288 (1871), s.104-107; 1289 (1872), s.102-107.
- 28 TVS, 1286 (1869) s.71.
- 29 Mehmet Emin Yolalıcı, "Maarif Salnamelerine Göre; Trabzon Vilayeti'nde Eğitim ve Öğretim Kurumları", OTAM S. 5, Ankara 1994. s. 463.
- 30 Vital Cuinet, La Turquie D'Asie I, Paris 1890, s. 65.
- 31 M. E. Yolalıcı, a.g.m. s. 464-465.
- 32 V. Cuinet, a.g.e. s. 66.
- 33 GŞS, 1404 s. 270.
- 34 GŞS, 1420 s. 121.
- 35 "Giresun Kasabası'nda Kumyalı Mahallesi'nde sarf-ı mülk bir kıt'a arazi üzerine tulen 36.5, arzen 28.5 ve irtifaen 20 metre ebadında ve 3 kapı ve 140 pencere ile 43 oda ve 5 mağazayı muhtevi ve kargir olmak ve arsanın ale'l- husus resm-i senevi tahsis edilmek ve müştemilatından olan mağazalar her türlü rusum ve tekalif-i emiriyeye tabi tutulmak ve hitam-ı inşasıyla küşadında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. maddesi ahkamina riayet kılınmak şartıyla Ermeni cemaati zükür ve anas itfaline mahsus bir bab mektep inşaatına Şura-yı Devlet kararıyla ruhsat verilmiştir". BOA. M.VL, 232/108, (7 Safer 1332/15 Ocak 1914); BOA Dâhiliye İdare [=DH. İD], 214/8, (2 Cemaziyü'l-âhur 1332/28 Nisan 1914)
- 36 GŞS, 1430 s. 90 (3 Cemâziye'l-evvel 1315 /30 Eylül 1897).
- 37 TVS, 1293 (1876) s. 80.
- 38 GŞS, 1414 1307-1309 (1890-1892) s. 129, 169, 247. GŞS. No: 1419 1309-1310 (1892-1893) s. 37, 60, 88; 1420 1310-1311 (1893-1894) s. 4, 54.
- 39 BOA, MVL, 96 (8 Cemaziyülevvel 1316 /24 Eylül 1898).
- 40 TVS, 1286 (1869) s. 64.
- 41 TVS, 1287 (1870) s. 88-89, 1288 (1871) s. 96-97, 1289 (1872) s. 94-95, 1290 (1873) s. 82-83, 1291 (1874) s. 84-85.
- 42 E.Esin Sarıoğlan, "Giresun ve Tanzimat" Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996) Bildiriler İstanbul 1996, s. 191.
- 43 V.Cuinet, a.g.e. s.76-77.
- 44 V. Cuinet, a.g.e. s. 64.
- 45 Münir Şeref Bey, Giresun Kazası, Milli Kütüphane, Yz. FB 432/1, 1922, s. 1.
- 46 Münir Şeref Bey. a.g.e. s.10; 8.440 rakamı Şemseddin Sami'de de görülmektedir. Bkz. Şemseddin Sami, Kâmüsü'l A'lam V, İstanbul 1314, s. 3935.

- 47 BOA, Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı [Y. MTV], 252/303, (13 Şevval 1321/2 Ocak 1904).
- 48 TVS, 1319 (1901), s. 210-211.
- 49 TVS, 1321 (1903), s. 470-471.
- 50 “Tahrir-i Nüfus-ı Umumiye Tedkik-i Muamelat Komisyonu Riyaset-i Âlisine; Tahrir-i nüfus Eylül altısından bed’ olunup, Teşrin-i evvel onbeşine kadar 4.387 nüfus yazıldığı evvelce Vilayet-i celile vasıtasıyla arz olunmuştu. Teşrin-i evvel onbeşinden nihayetine kadar 2.881 nüfus daha yazıldığı ma’ruzdur. Ferman. Fi 1 Teşrin-i Sani 320. Giresun Tahrir-i Nüfus Komisyon Reisi Mustafa”. BOA. DH. SN.M, 6/37, (6 Ramazan 1322/14 Kasım 1904).
- 51 BOA, DH. SN.M., 39/38, (18 Rebî’ü’l-evvel 1336/1 Ocak 1918).
- 52 E. Sarıoğlan, a.g.m. s. 191.
- 53 GŞS, 1404 s. 11.
- 54 GŞS, 1403 s. 21.
- 55 Rifat Özdemir “Tokat’ta Ailenin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1771–1810), Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu Bildiriler, Ankara 1987, s. 107, “Giresun ve Tanzimat” Giresun Tarihi Sempozyumu (24-25 Mayıs 1996) Bildiriler İstanbul 1996, s. 191.

VIII. XIX. Yüzyılda Kars Sancağında Ermeni Ahalinin Durumuna Genel Bir Bakış

Yrd. Doç. Dr. Oktay KIZILKAYA

-
- 1 William S. Hamilton, Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia I, London 1845, s.192–193.
- 2 Çukurmahalle günümüzde Kars’ta Sukapı Mahallesi olarak adlandırılan mahallenin sınırları dâhilinde yer almaktaydı.
- 3 Nihat Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), C. I, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., Ankara, 1958, s. 285-286.
- 4 BOA, İ. DH., 350/ 23055–1.
- 5 Tuncer Baykara, Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2007, s. 410.
- 6 Baykara, Age., s. 432.
- 7 Eli Smith ve H. G. O. Dwight, Missionary Researches in Armenia: Including A Journey Through Asia Minor, and into Georgia and Persia, with A Visit to The Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas, London 1834, s. 91–94.
- 8 Esat Uras, Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi, Belge Yay., İstanbul, 1987, s. 624.
- 9 XIX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Revan Bölgesinde nüfus yoğunluğu açısından Türklerin tartışmaya açık olmayacak şekilde üstünlüğü vardı. Bölgedeki yer isimlerinin büyük bir kısmı da Türkçe menşeli idi. Bu gerçeği, Ermeni Tarihçilerden Z. Gorgodyan’ın, 1932 yılında Erivan’da bastırılan “1831-1931’inci Yıllar Arasında Sovyet Ermenistan’ının Ahalisi” adlı kitabında

Ermenistan'da kayıtlı 2310 yerleşim yerinden 2000'nin adının Türkçe menşeli olduğunu kaydetmiştir. Bu durum Revan bölgesindeki Müslüman Türk nüfusun, Rus istilası öncesi yoğun olan varlığına da işaretler.

İbrahim Bayramov, "Qerbi Azərbaycan'ın Türkçe Menşeli Toponimleri" www.iravan.com/index.php?subaction=showfull&id=1081971595&arch ıve...

- 10 Hacı Y. Verdiyeva, "İrevan (Revan) Vilayetindeki Demografik Değişiklikler Üzerine," *Türkler*, 19.Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 175–179; Tuncer Baykara, *Osmanlılarda Medeniyet Kavramı, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul, 2007, s.432.
- 11 Karl Koch, *Reise im Pontischen Gebirge und Türkischen Armenien*, Weimar, 1846, s. 460.
- 12 BOA, İ. DH., 350/ 23055.
- 13 BOA, İ. HR., 211/12195.
- 14 BOA, A. MKT., 123/88.(25. S.1264)
- 15 BOA, İ.MMS., 4/126–13.(7 Za. 1271)
- 16 Osman Ersoy, "Bir İngiliz Konsolosunun 1846 Yılında Erzurum'dan Kars'a Seyahati", *Ankara Üni., DTCF, Tarih Araştırmaları Dergisi II*, (Ankara), 1964, ss.239–247.
- 17 BOA, A. MKT. NZD., 64/5.
- 18 BOA, A.MKT. UM., 405/8–2(19.L.1276)
- 19 BOA, HR. MKT., 56/58.
- 20 BOA, A. DVN., 101/811.
- 21 BOA, HR. SYS., 80/48–1.
- 22 BOA, HR. SYS., 80/48–2.

IX. 1878 Berlin Kongresi'nden 1915 Tehcirine Ermenileri

Doç. Dr. Ahmet KOLBAŞI

- 1 Millet sistemi, bir kompartıman sistemidir ve insanlar kendi dini kompartımanının üyesi olarak en alttan üst çizgiye yükselme imkânına sahiptir ve bunun için mücadele ederler. Milletlerin idari teşkilatı onların merkezle anlaşma ve müzakere ve istimalet sisteminde olduğu gibi bir tür akidle dini hürriyet, kültürel muhtariyet ve idari işbirliği (idarî muhtariyet değil) statüsünü vermeleridir. Ortaylı, İlber, *Osmanlı Barışı*, İstanbul: Da Yayıncılık, 2003, s. 11.
- 2 Kemal Beydilli, 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşında Doğu Anadolu'dan Rusya'ya Göçürülen Ermeniler, *Türk Tarih Kurumu Basımevi*, Ankara 1988, s. 408.
- 3 Ahmet Kolbaşı, 1878 Berlin Kongresi Sonrasında Osmanlı Ermenilerinin Siyasi Kimlikleşmesi Sürecinde Rus ve İngiliz Etkisi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 14, 27–38, (2009), s. 31.
- 4 Yavuz Ercan, Millet Sistemi, *Yeni Türkiye Dergisi Osmanlı Özel Sayısı 2*, Mart-Nisan–2001, sy. 32, s. 397.

- 5 Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılabı Tarihi, T T K Basımevi, Ankara 1991, Cilt: I Kısım: 1, s. 2.
- 6 Ahmet Kolbaşı, 19.Yüzyılda Osmanlı Siyasi ve Sosyal Değişim Süreci ve İslahatlar, Nobel Yayınevi, Ankara 2009, s. 168.
- 7 Ahmet Kolbaşı, 1892–1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Kayseri 2005, s. 25.
- 8 Salahi Sonyel, Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğunun Son Dönemi, Yeni Türkiye Dergisi, Mart, Nisan 2001, sy. 38, s. 689–690.
- 9 Selçuk Aksin Somel, Osmanlı Ermenilerinde Kültür Modernleşmesi, Cemaat Okulları ve Abdülhamid Rejimi, Sabancı Üniversitesi, s. 10. (<https://research.sabanciuniv.edu/5528/1/ErmeniOkullar.pdf>), Somel, Selçuk Akşin, “Osmanlı Ermenilerinde kültür modernleşmesi, cemaat okulları ve Abdülhamid rejimi”, Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar, No.5, August 2007, 71–92.
- 10 BOA, Y.A.HUS, Dosya no, 333, sıra no, 104, 14.2.1313. Kolbaşı, a.g.e., s. 111.
- 11 Nurettin Birol, XIX. Yüzyıl Sonlarında Sivas Vilayetinde Azınlık ve Yabancı Eğitim-Öğretim Kurumları ve Faaliyetleri, Journal of Turkish Studies, Year: 2008, Vol: 3, Issue: 4, s. 259.
- 12 Birol, a.g.m., s. 260 v.d.
- 13 Birol, a.g.m., s. 261
- 14 E. White George, Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hâtıraları, Terc: Cem Tarık Yüksel, İstanbul 1995, s. 157.
- 15 BOA, Y.A. Hus, 278/55, 9.M.1311; “Vilâyât ı Şâhâne’de şimdîye kadar kayd u tahrîr olunan Ermeni cemâ’atinin mikdârı beş yüz otuz bir bin dört yüz dört zükûr ve dörtyüz elli altı bin dört yüz yirmi dört inâsla cem’an dokuz yüz seksen yedi bin sekiz yüz yirmi sekiz nüfûsden ibâret olarak bunların Nüfus Ceridesi’nde mukayyed oldukları gibi en son tahrîr-i nüfûsun dahi üçyüz dokuz sene-i mâliyesinde icrâ kılındığının arz-ı izbârı gösterilmiş olmakla...”
- 16 Togay Seçkin Birbudak, Sâlnâmelere Göre Sivas Vilayeti’nde Eğitim-Öğretim (1898–1903), Kastamonu Eğitim Dergisi, Mart 2007, Cilt:15, No: 1, s. 305.
- 17 BOA, Y.PRK.UM., 29/35, 26.Ş.1310.
- 18 Vital Cuinet, La Turquie d’asie Géographie Administrative Statistique Descriptive Et Raisonnée De Chaque Province De L’asie – Mineure, Pak Tome Premier Paris Ernest Leroux, Éditeur 28, Rue Bonaparte, 28, 1890, s. 758.
- 19 Ahmet Kolbaşı, 1892–1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları, s. 108.
- 20 Birbudak, a.g.m., s. 313.
- 21 Kolbaşı, a.g.e, s. 112–113, Y.A.Hus, 273/9-a., 2.10.1310, British Documents On Ottoman Armenians, c. 3 (1891-1895), no, 133, s. 195.
- 22 Ali Tuzcu, Merzifon’da Ermeni Ayaklanmaları, Belleten, Sayı 220, TTK Basımevi, Ankara 1994, s. 801.

- 23 Birol, a.g.m., s. 248.
- 24 DH EUM KLU 10/1, 21 L. 1333 (M. 1 Eylül 1915).
- 25 Gülbadi Alan, Amerikan Board Okulları ve Türk-Ermeni İlişkilerinde Oynadıkları Roller, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Kayseri 2001, s. 163.
- 26 Mahir Aydın, Emperyalizmin Ermeni Piyonu: Karabet Tomayan, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu (EUSAS II). 22-24 Mayıs 2008, Cilt 3, s.37.
- 27 Aydın, a.g.m., s. 38.
- 28 Mehmet Hocaoğlu, Arşiv Vesikalarıyla Tarihte Ermeni Mezâlimi ve Ermeniler, Anda Dağıtım, İstanbul 1976, s. 257.
- 29 Metin Hülagü, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Misyoner, Ermeni, Terör ve Amerika Dörtgeninde Türkiye, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Yıl 2001, Kayseri, s. 78-79.
- 30 Kolbaşı, 1892-1893 Merzifon, Yozgat ve Kayseri Ermeni Olayları, s. 337
- 31 Yafta; Osmanlı belgelerinde diğer bir kullanımı "hezeyanname" olarak da geçen izinsiz bir şekilde yasadışı yazılıp çoğaltılarak dağıtılan ve önemli yerlere asılan ya da bırakılan bildirilere verilen isim olarak tanımlayabiliriz. Daha önceki tarihlerde de bu tür yaftaların yazılıp asıldığı ve çoğaltıldığı olmuştur.
- 32 Kolbaşı, a.g.e., s. 338.
- 33 Tomayan ailesi bu bölgede ikamet eden varlıklı ve geniş bir Ermeni ailesidir. Artin Tomayan'da muhtemelen Karabet Tomayan'ın amcasının oğludur ve Merzifon Ermeni Komitesi içinde kendisinde üye olup yafta olayı dâhil başka eylemlere de iştirak eden bir kişidir. Yafta olayı sanıkları ile birlikte yakalanamadığı için bir süre daha eylemlerde bulunmuş Karabet Tomayan'ın yerine komite başkanlığına getirilmiş akabinde bir çatışmada ele geçirilmiştir.
- 34 Kolbaşı, a.g.e., s. 339.
- 35 Kolbaşı, a.g.e., s. 151.
- 36 BOA, Y.PRK. ZB, 12/19, 7.S.1311.
- 37 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 11, no,143.
- 38 Kolbaşı, a.g.e, sayfa 148.
- 39 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 12, no, 93.
- 40 Osmanlı Belgelerinde Ermeniler, c. 12, no, 94.
- 41 Kolbaşı, a.g.e., s. 126-127.
- 42 Kolbaşı, a.g.e., s. 133, Bilâl N. Şimşir, Ermeni Gailisinin Tarihsel Kökeni Üzerine, Ermeni Araştırmaları Dergisi, Sayı 1, Ankara 2001, s. 100.
- 43 Kolbaşı, a.g.e., s. 135, BOA, Y.A.HUS., 272/44, 9.9.1310.
- 44 Cemal Anadol, Tarihin Işığında Ermeni Dosyası, Kültür Sanat yayıncılık, İstanbul 2001, s. 137.
- 45 Kolbaşı, a.g.e., s. 136.
- 46 Y.A.MTV, 74/94, 20.R. 1310.
- 47 Kolbaşı, a.g.e., s. 137, Y.A.MTV, 74/94.

- 48 Kolbaşı, a.g.e., s. 233
- 49 Kolbaşı, a.g.e., s. 340.
- 50 Tuzcu, a.g.m., s. 815.
- 51 Tuzcu, a.g.m, s.817.
- 52 Tuzcu, a.g.m, s. 819.
- 53 Tuzcu, a.g.m, s. 820.
- 54 DH. EUM KLU, 10/7, 1333 L. 29, (9 Eylül 1915).
- 55 DH EUM KLU, 10/7, 1333 L. 29. “Merzifon kazasının sevkıyata başlama-
mazdan evvelki nüfus-ı umûmiyyesi”; Tablonun en son satırında yer alan
“Defter Genel Toplam” satırı hesaplamada kolaylık sağlaması amacı ile ilave
edilmiş olup belgenin orijinalinde böyle bir satır yoktur.
- 56 DH. EUM. ADL, 8/26, Fî 17 Ağustos [1]331, “Merzifon kazâsının nüfus-ı
hâzırasını mübeyyin defterdir”
- 57 DH. EUM. ADL, 8/26, Fî 17 Ağustos sene [1]331, “Merzifon kazâsının
nüfus-ı hâzırasını mübeyyin defterdir”
- 58 DH EUM KLU 10/1, 21 L. 1333 (M. 1 Eylül 1915).
- 59 Kemal Çiçek, Ermenilerin Zorunlu Göçü 1915-1917, TTK Yayınları,
Ankara 2005, s. 95.
- 60 BOA, Y.A. Hus, 278/55, 9.M.1311.
- 61 Birbudak, a.g.m., s. 305
- 62 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf
Halaçoğlu, Ermeniler: Sürgün ve Göç, Türk Tarih Kurumu Basımevi,
Ankara 2004, s. 88
- 63 DH. EUM. 2. Şb, 68/84, 28 Eylül 1915, Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin
Sevk Ve İskânı,(1878-1920), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel
Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 91, Ankara 2007.
s. 275. Sevk ve iskân sırasında Hükümet yol şartları, iklim, güvenlik, lojistik
ve barınma gibi ihtiyaçların en kolay şekilde sağlanması amacıyla bazı
güzergahlar belirlemiştir. Buna göre; Sivas, Elazığ, Erzurum ve çevresinden
gönderilenler Diyarbakır- Cizre yolundan Musul’a. Ancak güzergâh bu
şekilde belirlenmekle birlikte, bütün Ermenilerin ne son durağı Halep, Urfa
ve Zor olmuştur ne de bütün kabileler bu yolları izlemiştir. Fakat kesin olan
şudur ki, Ermeni kabilelerden bazıları, yaklaşık dokuz ay süren göç ettirme
sirasında Konya’dan öteye götürülememişlerdir. Kemal Çiçek, Ermenilerin
Zorunlu Göçü 1915-1917, TTK Yayınları, Ankara 2005, s. 98-99.
- 64 DH. ŞFR, 57/281, 4 Kasım 1915, Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk
ve İskânı,(1878-1920),T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 91, Ankara 2007, s. 314
- 65 Çiçek, a.g.e., s.83-84.
- 66 Çiçek, a.g.e., s. 121.
- 67 Birol, a.g.m., s. 248.
- 68 Gülbadi Alan, Amerikan Board Okulları ve Türk-Ermeni İlişkilerinde
Oynadıkları Roller, E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 10, Kayseri
2001, s. 206.
- 69 White, a.g.e., s. 145

- 70 Kolbaşı, a.g.e., sayfa 126., Y.A.Hus, 273/9-a., British Documents On Ottoman Armenians, c. 3 (1891-1895), no, 133, s. 194.

X. Osmanlı Bürokrasisi'nde Ermeniler

Yrd. Doç. Dr. Recep ÇELİK

- 1 Karpat, Kemal H. (2003) Osmanlı Nüfusu (1830-1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 91-93, 154.
- 2 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Recep Çelik, "Osmanlı Bürokrasisinde Görev Yapan Ermeniler", Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, c. IV, Kayseri 2007, s. 27-54.
- Not: Bu konunun kitaplaştırılması çalışmaları tarafımızdan yapılmaktadır.
- 3 Abdurrahman Çaycı, Türk-Ermeni İlişkilerinde Gerçekler, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.13.
- 4 C.DRB. 31/1502, HH.d. 11630, 20790, İ.DH. 452/29954, A.DVN.MHM. 13/60, 28/87, A.MKT.MHM. 19/71, 23/65; Göyünç, Türkler ve Ermeniler, Ankara 2005, s. 78
- 5 Göyünç, a.g.e., s. 79
- 6 Göyünç, age. s. 79
- 7 BOA, BEO., 116/8655, DH.MKT., 2037/112, HR.TO., 165/21, İ.DUİT., 10/81, C.BLD., 12/569; C. AS., 1011/44296, İ.MVL., 167/4946, İ. DH., 250/15321, 780/63427, 777/63236-3, 799/64783, Y.MTV. 8/20, 9/55, 269/76, Y.PRK.AZJ., 1/37; Pars Tuğlacı, Osmanlı Mimarlığında Batılılaşma Dönemi ve Balyan Ailesi, İnkılâp ve Aka Yayınevi, İstanbul 1981, s. 6-47, 49-324.
- 8 BOA, DH-Said, 10/263.
- 9 Göyünç, a.g.e., s. 82.
- 10 BOA. A.DVN., 119/6; C.AS. 210/9010, 484/20224, 598/25197; C.ML. 580/23802; C.ZB. 73/3607; HAT., 1265/48962, 1338/52227
- 11 Göyünç, aynı yer.
- 12 BOA, Y. PRK. HR., 9/61, 9/64, 10/52, 14/40; A.MKT.MHM., 539/16, DH-Said, 3/216, İ.DH., 1102/86353, 1344/1314 L. 11, İ.DUİT., 58/25 HR.SAİD.d., 8/27; Abdülhamit Kırmızı, II. Abdülhamid Dönemi (1876-1908) Osmanlı Bürokrasisinde Gayrimüslimler, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998, s. 32-34.
- 13 BOA, BEO, 3638/272848, DH.Said, 10/207; İ. HR, 288/18036; İ. Hus, 39/1313 M 6; Kırmızı, a.g.t., s. 34-35.
- 14 BOA, DH-Said, 41/191.
- 15 BOA, DH-Said, 2/954.
- 16 BOA, DH-Said, 5/913.
- 17 Memâlik-i Mahrûse-i Şâhâne'de yaşayan ve Osmanlı Devleti tebeası olan Ermeni cemâ'atinin genel nüfusu dokuz yüz küsur bin adede erişerek, bunlardan merkezi Dairelerde ve bağlı kuruluşlarında çalışmakta olanların sayısı üç bine yaklaşmakta olup, taşra meclis İdareleri azalışında, sandık emînliğinde, belediye, aşâr, ağnâm ve rüsümât işlerinde ve sair hizmetlerde

istihdâm olunan Ermenilerin mikdârı da lâ-ekall bunun iki katı olarak tahmin edilirse devlet hizmetinde görev yapanların toplam sayısı dokuz bine ve belki de daha fazlaya varacağından, yaklaşık olarak Ermenilerin yüzde birinin devlet hizmetinde istihdam edildikleri düşünülebilir. Bkz. Ermeni Komiteleri (1891-1895), Ankara 2001, s. 58-59.

- 18 BOA, Y.PRK.DH., 6/55
- 19 BOA, Y.PRK.DH., 6/70
- 20 BOA, Y.PRK.DH., 6/63
- 21 BOA, Y.PRK.DH., 5/50
- 22 BOA, Y.PRK.DH., 6/67
- 23 BOA, Y.PRK.DH., 7/5
- 24 BOA, Y.YRK.DH., 6/94, Serkan Yazıcı "Diyarbakır Sosyal Yaşamı İçerisinde ve Devlet Hizmetinde Ermeniler" Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, Erciyes Üniversitesi I. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu, c. IV, Kayseri 2007, s. 265-270
- 25 BOA, Y.PRK.DH., 6/78
- 26 BOA, Y.PRK.DH., 7/7
- 27 BOA, Y.PRK.DH., 7/10
- 28 BOA, Y.PRK.MF., 3/7
- 29 BOA, Y.PRK.UM., 28/54
- 30 BOA, Y.PRK.MF., 3/7
- 31 BOA, Y.PRK.DH., 6/65
- 32 BOA, Y.PRK.DH., 6/79
- 33 BOA, Y.PRK.DH., 6/67
- 34 BOA, Y.PRK.DH., 6/46
- 35 BOA, Y.PRK.MF., 3/7
- 36 BOA, Y.PRK.UM., 35/129
- 37 BOA, Y.YRK.DH., 6/94; Yazıcı , a.g.m., c. IV, s. 265-270
- 38 BOA, Y.PRK.DH. 6/66
- 39 BOA, Y.PRK.DH. 6/42
- 40 BOA, Y.PRK.DH. 6/69
- 41 BOA, Y.PRK.DH. 6/62
- 42 BOA, Y.PRK.DH. 6/64
- 43 BOA, Y.PRK.DH. 6/68
- 44 BOA, Y.PRK.ŞH. 2/25
- 45 BOA, DH-Said, 59/161.
- 46 BOA, DH.SAİD.d.174/429
- 47 BOA, Y.PRK.AZN. 7/5
- 48 BOA, DH.EUM.3.Şb.8/5
- 49 BOA, DH.SAİD.d. 18/43
- 50 BOA, DH-MKT., 1390/102.
- 51 BOA, Y.PRK.AZJ., 18/13

- 52 BOA, DH-Said, 187/216.
- 53 BOA, DH-Said, 179/487.
- 54 BOA, İ. DH, 1015/80074.
- 55 BOA, ŞD.2823/11
- 56 BOA, Y. EE, 36/46.
- 57 BOA, İ. DH, 869/69466.
- 58 BOA, İ. ŞD, 65/3802.
- 59 BOA, DH.SAİD.d.26/121
- 60 ŞD. 1997/21
- 61 BOA, DH-Said, 72/447.
- 62 BOA, DH-Said, 62/383.
- 63 BOA, İ. ŞD, 68/4040; DH-MKT, 1334/33.
- 64 BOA, İ. DH, 1057/82952.
- 65 BOA, İ. DH, 1074/84242.
- 66 BOA, İ. DH, 1045/82122.
- 67 BOA, Y.PRK.DH. 6/54
- 68 BOA, ŞD.1020/58
- 69 BOA, DH-MKT,578/70,625/82,802/13,808/45, 824/32,875/35,
- 70 BOA, DH-Said, 7/309.
- 71 BOA, DH.TMIK.S.14/46
- 72 BOA, HR.SYS,2792/37,2792/49
- 73 BOA, DH-Said, 42/53; DH-MKT, 1511/16; DH-MKT, 1470/86; İ. DH, 1246/97627.
- 74 BOA, DH-MKT, 822/48 .
- 75 BOA, ŞD,1390/13
- 76 BOA, ŞD.18430/5,1848/10
- 77 BOA, Y.PRK.A., 9/4
- 78 DH:SAİDd.26/169,İ.DH.528/36555
- 79 BOA, Y. PRK. A., 9/4.
- 80 BOA, DH.Said, 135/171
- 81 BOA, DH.EUM. 2.ŞB. 6/48
- 82 BOA, A.MKT.MHM. 703/13
- 83 BOA, DH.SAİD.d., 132/473
- 84 BOA, DH.EUM. 2.ŞB., 10/24
- 85 BOA, ŞD.3209/17
- 86 BOA, Y.PRK.HR., 17/73
- 87 Salname-i Nezâret-i Hariciyye, Yay. Haz. Ahmed Nezih Galitekin, İstanbul 2003, c. I-IV.
- 88 BOA, DH-Said, 198/213.
- 89 BOA, İ.HR.243/14465
- 90 BOA, DH.SAİD.d., 62/7

- 91 BOA, HR.SYS., 2769/17
- 92 BOA, HR.SYS., 2769/17
- 93 BOA, DH.SAİD.d., 85/253
- 94 BOA, DH.SAİD.d., 41/191
- 95 BOA, ŞD., 3052/12
- 96 HR.SYS. 106-2/3
- 97 BOA, ŞD., 1057/15
- 98 BEO., 3651/273792
- 99 BEO., 1698/126650, 2817/211263, İ.DH.1051/82532, İ.TFN:3/1312.Ş-05, Ali Güler-Suat Akgül, Sorun Olan Ermeniler, Ankara 2003, s. 95.
- 100 Y.PRK.A. 9/3
- 101 BOA, DH.SAİD.d.22/225, HH.SAİD.d.1/23, İ.TAL.189/1313 Ca-183, İ.RSM.15/1317 Ca 6, BEO.1764/132237, 1779/133354, 1795/134554, MF.MKT.805/30, 961/32, 991/36
- 102 BOA, DH.Said, 22/277
- 103 BOA, İ. DH, 1142/89094.
- 104 BOA, DH.MKT., 2123/14, ZB.344/22, 344/25
- 105 BOA, ŞD.3117/39, DH.EUM.KADL., 20/31
- 106 BOA, DH.EUM.KADL., 20/31
- 107 BOA, HH.SAİD.d., 3/703
- 108 BOA, İ. DH, 1144/89229.
- 109 BOA, MVL., 366/6
- 110 BOA, İ.DH, 20414
- 111 BOA, İ.DH, 20414
- 112 BOA, İ.DH, 20414
- 113 BOA, DH.SAİD., 72/445
- 114 BOA, DH.SAİD., d.77/3
- 115 BOA, HH.SAİD., d.1/85, HH.SAİD.MEM.34/20
- 116 BOA, ŞD, 3076/47
- 117 BOA, HH.SAİD.d., 3/709, HH.SAİD.MEM., 34/21
- 118 BOA, HH.SAİD.d., 2/581
- 119 BOA, HH.SAİD.d., 2/603
- 120 BOA, HH.SAİD.d., 2/693
- 121 BOA, HH.SAİD.d., 3/717
- 122 BOA, HH.d., 12192
- 123 BOA, İ. DH, 1144/89229.
- 124 BOA, İ DH.ŞFR., 57/86
- 125 BOA, İ DH.ŞFR., 57/86
- 126 BOA, İ DH.ŞFR., 57/86
- 127 BOA, Y.PRK.MF., 3/7
- 128 BOA, İ. DH, 922/73124.

- 129 BOA, İ. DH, 911/72352.
- 130 BOA, İ. DH, 1172/91654.
- 131 BOA, İ. DH, 893/71053.
- 132 BOA, A.MKT.NZD., 127/99
- 133 BOA, MF.MKT., 50/134,53/50
- 134 BOA, MF.MKT., 108/102
- 135 BOA, MF.MKT., 133/78,134/16,166/106
- 136 BOA, MF.MKT., 167/82,167/103
- 137 BOA, MF.MKT., 175/77
- 138 BOA, MF.MKT., 179/130
- 139 BOA, MF.MKT., 273/49
- 140 BOA, MF.MKT., 287/53
- 141 BOA, MF.MKT., 294/41
- 142 BOA, MF.MKT., 513/19
- 143 BOA, MF.MKT., 677/39
- 144 BOA, MF.MKT., 744/5
- 145 BOA, MF.MKT., 751/3
- 146 BOA, MF.MKT., 923/26, 923/64
- 147 BOA, MF.MKT., 1087/11
- 148 BOA, MF.MKT., 1084/28, 1101/71
- 149 BOA, MF.MKT., 1113/29
- 150 BOA, MF.MKT., 1164/38
- 151 BOA, MF.MKT., 1205/53
- 152 BOA, MF.MKT., 1215/6
- 153 BOA, MF.MKT., 1231/50
- 154 BOA, DH.SAİD.d., 182/91
- 155 BOA, ŞD., 1063/65
- 156 BOA.Y.PRK.ML., 15/12
- 157 BOA, DH-MKT, 824/22.
- 158 BOA, Y.PRK.AZJ., 18/13
- 159 BOA, A.MKT.NZD., 72/24
- 160 BOA, İ. DH, 1004/79338.
- 161 BOA, İ. DH, 926/73438.
- 162 BOA, İ. Hus, 15/1311 S -19
- 163 BOA, İ. DH, 1187/92862.
- 164 BOA, DH.SAİD.d. 174/429
- 165 BOA, Y.PRK.AS. 93/54
- 166 BOA. Y.PRK.DH., 7/4
- 167 BOA, Y. A. Res, 54/6.
- 168 TFR.I.KV.202/20192

- 169 BOA, DH-MKT; 828/13,İ.DH., 967/76465
- 170 BEO, 1837/137703
- 171 BEO, 1837/137703
- 172 BEO, 1837/137703
- 173 BEO, 1837/137703
- 174 BOA, DH-Said, 2/6.
- 175 BOA, A.MKT.MHM. 703/12
- 176 BOA, DH-Said, 42/167.
- 177 BOA, DH-Said, 188/146.
- 178 BOA, DH-Said, 59/161 ve 198/213
- 179 BOA, DH.SAİD.d.94/451,ŞD.3094/40,3099/75
- 180 BOA, ŞD.2993/3
- 181 BOA, HH.SAİD.d.2/581
- 182 BOA, ŞD.979/37
- 183 BOA, DH.EUM.2.ŞB. 10/73
- 184 BOA, A.MKT.MHM. 704/23
- 185 BOA, DH.EUM.2.Şb.54/26,DH.EUM.SSM.22/24
- 186 BOA, A.MKT.MHM. 704/23
- 187 BOA, DH.SAİD.d. 188/63
- 188 BOA, DH.SAİD.d.114/173
- 189 BOA, DH.SAİD.d. 65/109
- 190 BOA, ŞD.3094/40
- 191 BOA, DH.SAİD.d. 62/289
- 192 BOA, DH-Said, 4/8.
- 193 BOA, İ. DH, 1016/80182.
- 194 BOA, İ. TAL, 4/1310 S -140
- 195 BOA, DH.SAİD.d., 4/96,ŞD.905/3,965/7
- 196 BOA, DH-MKT, 823/40.
- 197 BOA, DH-Said, 58/233.
- 198 BOA, DH-Said, 7/249.
- 199 BOA, İ. DH, 1009/79675.
- 200 BOA, DH-Said, 170/351.
- 201 BOA, Y. PRK. BŞK, 32/23.
- 202 BOA, DH.SAİD.d., 179/459
- 203 BOA, Y.A.Res., 98/1
- 204 BOA, ŞD.711/9
- 205 BOA, DH.SAİD.d. 79/459
- 206 BOA, DH.SAİD.d.182/92
- 207 BOA, ŞD.3171/19
- 208 BOA, DH.SAİD.d.182/91, DH.MKT. 1014/58

- 209 BOA, DH.SAİD.d.136/17
210 BOA, ŞD.419/92
211 BOA, ŞD.1358/8
212 BOA, ŞD.393/26,1794/3,1795/1,1806/20,2732/34
213 BOA, ŞD.1543/37
214 BOA, ŞD.1210/23,1211/15
215 BOA, ŞD.2382/27
216 BOA, Y.PRK.SH. 4/65.
217 BOA, Y.PRK.BŞK. 35/29
218 BOA, DH.EUM.2.Şb.52/24
219 BOA, DH.SAİD.d. 169/463
220 BOA, DH.SAİD.d. 151/181
221 BOA, DH.EU M.2.ŞB. 4/28
222 BOA, DH.EU M.2.ŞB. 4/28
223 BOA, DH.EUM.2.ŞB. 7/21
224 BOA, DH.EUM.2.Şb.18/52
225 BOA, A.MKT.NZD. 131/93
226 BOA, ŞD.12/45,10/33
227 BOA, ŞD.1272/6,1272/7
228 BOA, DH.TMIK.M,64/36
229 BOA, Y. PRK. ŞD. 1/61.
230 BOA, DH.SAİD.93/105, İ.DH.759/61934, DH.MKT.2255/73, İ.DUİT.
35/32, ŞD.90/22, 982/17, Y.PRK.HR.3/5, Y.PRK.MYD.12/27
231 BOA, DH.Said 4/178,ŞD.SAİD.5/17
232 BOA, DH.Said 25/11
233 BOA, İ. DH, 775/63096.
234 BOA, DH:MKT.1127/88,İ.HUS.87/1318 Z -26,106/1321 RA-017
235 BOA, A.MKT.MHM.461/75,DH.MKT.2296/89,İ.DH.658/45763
236 BOA, ŞD.2859/22
237 BOA, İ.DUİT.18/63,39/42,39/68,39/69,39/68,39/78,54/57,54/62,62/81
238 BOA, Y.PRK.TNF. 4/1
239 BOA, İ. DH, 1255/98483.
240 BOA, Y. EE, 43/38; İ. DH, 759/61934.
241 BOA, İ. DH, 1033/81386.
242 BOA, DH-Said, 5/931.
243 BOA, DH-MKT, 820/64.
244 BOA, DH.SAİD.d. 5/913
245 BOA, ŞD.9/34
246 BOA, A.MKT.NZD., 1/10
247 BOA, Y.PRK.ZB., 12/7
248 BOA, DH.SAİDd., 112 /169

- 249 BOA, DH:MKT.1127/88,İ.HUS.87/1318 Z -26,106/1321 RA-017.DH ŞFR.77/203,BEO,3517/263734
- 250 BOA, HR.SAİD.14/18,BEO.3359/25616,3581/268531,İ.HR. 415/1326. Ş-10
- 251 BOA, İ.DUİT.10/79,11/90,11/91
- 252 BOA, DH.SAİD.d.10/283
- 253 BOA, DH.2/958,86,108,
- 254 Çark. a.g.e. 234-240, BOA, DH: ŞFR,480/98, HR. SYS. 2412/67,
- 255 BOA, DH.MUİ.3-2/50, BEO. 3601/270053/3625/271854, DH. MKT. 2824/16, 2881/51, 2882/75,
- 256 BOA, DH.MUİ.31-1/47,37-1/22,DH:SAİD:d 168/463,DH.ŞFR, 57/136
- 257 BOA, DH.EUM.2.Şb.18/10,35/11,
- 258 BOA, DH.İD.66/9
- 259 BOA, DH.EUM.2. ŞB. 4/28, DH.MKT. 2852/18, İ.DUİT. 145/15,DH. ŞFR. 52/222.
- 260 BOA, DH.MKT.2714/21
- 261 BOA, DH.EUM.2.ŞB. 68/26, DH.ŞFR. 456/96, 460/93, 663/134,
- 262 BOA, DH,MKT.2714/21,2635/33,DH.MUİ.61-2/19
- 263 BOA, DH.ŞFR. 69/127, 485/30
- 264 BOA, DH.EUM. 2.Şb. 75/12, 75/14, 75/19, 75/21, DH. ŞFR. 501/116, 502/66, 54 A/339, 56/289, 56/291, 58/151, 79/55.
- 265 BOA, DH. ŞFR.86/108,88/52, DH.UMVM.76/20
- 266 DH. MKT. 2714/21
- 267 BOA, DH.EUM. 2. Şb. 18/10,35/11,
- 268 DH.SAİDd. 5/65, DH.EUM. 2. Şb. 18/32, DH. ŞFR. 59/198, 60/218, 60/313, 61/147
- 269 BOA, DH.ŞFR.540/106,60/40,
- 270 BOA, DH.EUM.SSM.10/78,10/82,DH.ŞFR.61/94,61/282,666/126
- 271 BOA, DH.ŞFR.424/74
- 272 BOA, DH.ŞFR.42/145,452/125,48/38,48/39,49/250
- 273 Ayrıntılı bilgi için bkz., Salname-i Devlet-i Aliyye, Dersaâdet 1327; Salname-i Devlet-i Aliyye, Dersaâdet 1328.
- 274 Ayrıntılı bilgi için bkz., Salname-i Devlet-i Aliyye (1333-1334), Dersaâdet 1334.
- 275 BOA, Y. A. Res, 53/24; 55/19.